

UOT: 631.523

AZƏRBAYCANDA PAMBIQ TOXUMÇULUĞUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

P.M.ƏYYUBOVA, M.İ.KAZIMOV

AKTN Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər ET İnstitutu

Məqalədə Azərbaycanda Pambiq toxumçuluğunun müasir vəziyyəti təhlil olunmuş və onun inkişaf etdirilməsi üçün görülməli işlər aydınlaşdırılmışdır. Pambiq əkən rayonun R_1 və R_2 reproduksiya yüksək keyfiyyətli toxumla tam təmin olunması üçün qurulacaq Elit təsərrüfatının sxemi və onların görəcəyi işlər təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: "Toxumluq tarla I il", "Toxumluq tarla II il", "Toxumartırma tarlası", Elit toxumçuluq təsərrüfatı, reproduksiya, R_1 , R_2 .

Pambiq Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm yerlərdən birini tutmaqla əvəzolunmaz strateji məhsuldur. Ona görə də pambıqçılıqda məhsuldarlığın artırılmasında vacib olan tədbirlərdən biri də pambığın toxumçuluğudur.

Əvvəllər pambığın toxumçuluq işi bir sistem halında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilirdi, yəni toxumçuluqla məşğul olan bütün idarə və müəssisələrin birgə fəaliyyəti sayəsində respublikada pambiq əkinləri sahələri yüksək reproduksiya toxumla təmin olunurdu.

Ölkədə aparılan aqrar islahatından sonra əkinə yararlı torpaqların çox hissəsinin şəxsi mülkiyyətə verilməsi ilə əlaqədar toxumçuluq sistemində işlər pozulmuş və indiyə qədər də qaydaya salınmamışdır.

İndiki təsərrüfat qurumları şəraitində Elit təsərrüfatları RAEM və İnformasiya Məsləhət Mərkəzlərinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Elit təsərrüfatlarında maddi – texniki baza və ixtisaslı toxumçu mütəxəssislər çatışmır. Ona görə də Elit təsərrüfatlarında toxumçuluq işi demək olar ki, tələbata cavab vermir.

Pambıqçılıqla məşğul olan təsərrüfatların əksəriyyəti pambığın böyük zəhmət hesabına başa gəldiyini və maya dəyərinin yüksək olmasına baxmayaraq ucuz satılaraq az gəlir gətirdiyini əsas tutaraq pambıqçılıqdan uzaqlaşmışlar. Buna səbəb pambığın maya dəyəri ilə satınalma qiymətləri arasında pambiq emalı zavodları tərəfindən süni şəkildə yaradılmış uyğunsuzluqdur. Bu əsas arqument kimi pambıqçılığın inkişafına mane olaraq 1997–ci ildən hal-hazırda kimi böhrana səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyev 9 aprel 2016 –cı il tarixdə etdiyi çıxışda Pambıqçılığa böyük dəyər verərək "ağ qızılın" şöhrətinin özünə qaytarılması üçün ciddi tapşırıqlar vermişdir. Yaxın bir neçə ildə pambiq məhsulunun 400 000 tona çatdırılmasını tapşırıbmışdır.

Odur ki, Ölkəmizdə pambiq əkinlərinin sahəsini kifayət qədər genişləndirmək üçün təxirəsalınmaz işlərdən biri pambığın toxumçuluq sisteminin qurulması-

dır. Bu bilavasitə elit təsərrüfatlarından başlayır. Hazırda 8 rayonlaşmış sortun toxumçuluğu ilə məşğul olan elit təsərrüfatları fəaliyyət göstərir.

Sortlar elit təsərrüfatlarında bölgələrə uyğun yerləşdirilmişdir:

Gəncədə–AzNİXİ–195; Kürdəmir–Gəncə–110; Ucar–Gəncə–103; Salyan–Gəncə–110; Sabirabad–Gəncə–114; Tərtər – Gəncə–78; Beyləqan – Gəncə–8; Ağcabədi – Gəncə–80.

Ölkədə toxumçuluq sisteminin yenidən qurulması üçün elit təsərrüfatlarının işi canlandırılmalıdır. Elit təsərrüfatları qüvvədə olan təlimat əsasında işləməlidirlər. Bunun üçün elit təsərrüfatı müəllifin verdiyi toxum materialını səpir və bu sahədən 3000 ədəd fərdi seçmə tədarük etməlidir. Laboratoriya analizləri və təhlillərindən sonra ciddi çıxış apararaq yığılmış fərdi seçmələrin 1500 ədədini səpin üçün hazırlamalıdır. Növbəti ildə sortun "I il toxumluq tarlası" qurulur. 1500 ədəd fərdi seçmələr bölgələrdən asılı olaraq müxtəlif səpin sxemlərində (60x30x1; 70x25x1; 90x20x1) 15 metrlik cərgələrdə 1,5 hektara səpilir.

Vegetasiya dövründə üç dəfə tarla baxışı keçirilir: çiçəkləmədən qabaq, yetişmədən qabaq və yetişmə ərəfəsində. Tarla baxışları çox ciddi aparılır, əsasən morfoloji əlamətlərə görə sortu uyğun olmayan qeyri-tipik ailələr çıxış olunur. Həmçinin gec yetişən, az məhsuldar, çox seyrək və xəstəliyə sirayətlənmiş ailələr də çıxış olunur. Yararlı hesab olunan ailələrdə rast gəlinən tək-tək qeyri-tipik bitkilər çıxarılaraq sahədən kənarlaşdırılır.

Toxumçuluqda aparılan çoxillik təcrübələrə əsasən demək olar ki, ailələrdə çıxış 20-50% arasında dəyişir. Deməli, əkilən 1500 ailənin 40%-i çıxış (600 ədəd) olunur. Yığım üçün qalan 900 ailədən sınaq nümunəsi və hesablı ailə yığılır. Laboratoriya analizləri və təhlillərindən sonra ciddi çıxış aparanda (50-55%) bu ailənin yarısı ancaq qalır. Təxminən 400 ailə "II il toxumluq tarlada" əkilir. Burada hər bir ailə 30 metrlik 4 cərgədə əkilir. "II il toxumluq tarlanın" sahəsi 3 hektar təşkil edir. Vegetasiya dövründə tarla baxışları

keçirildikdən sonra təxminən 25% çıxdaş aparılır, bu o deməkdir ki, səpilən 400 ailədən 100 ailə çıxdaş olunur. Qalan ailələrdən sınaq nümunəsi və hesablı ailə yığılır. Laboratoriya analizləri və təhlillərindən sonra təxminən 250 ailə (15% çıxdaş) növbəti ildə səpinə qalır ki, bu da toxumartırma tarlasında əkilir. Toxum materialı əllə səpildikdə hər ailə 30 m-lik 20 cərgədə, maşınla səpildikdə isə 100 m-lik 6 cərgədə səpilir. Bu toxumla təxminən 9,3 hek. sahə səpilir. Toxumartırma tarlasında da 20% çıxdaş aparılır və tək-tək rast gəlinən qeyri-tipik bitkilər sahədən kənarlaşdırılır. Vaxtında tedarük olunmuş toxumluq xam pambıq hektardan 20 sen. təşkil edərsə, 9,3hek. sahədən 10,8 ton elit toxum

(toxumun çıxımı 58% olmaqla) istehsal oluna bilər. Bu miqdar elit toxumu 60 kq/hek. hesabı ilə 180 hektar sahəyə səpmək olar və bu sahədən 207 ton R_1 reproduksiya toxumu əldə olunacaq. R_1 reproduksiya toxumu 3460 hektarda səpiləcək. Bu sahədən 4014 ton R_2 reproduksiya toxumu əldə olunacaq və bu toxum 66800 hektar sahəni toxumla təmin edəcək. Bu isə bir pambıqçılıq rayonunun R_1 və R_2 reproduksiya toxumu ilə tam təmin olunması deməkdir.

Beləliklə, pambıqçılıq rayonlarında xaricdən ölkəyə pambıq sortlarının gətirilməsinə ehtiyac qalmaz və ölkənin valyuta ehtiyatının xaricə axmasının qarşısı alınar.

ƏDƏBİYYAT

1. Orucov Ə.Q., Mazo E.Z., Mustafayev S.A. Azərbaycanda pambıq toxumçuluğu. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1968. 2. Mustafayev S.A., Mazo E.Z., Azərbaycanda pambıq toxumçuluğu. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1981. 3. Инструкция по производству семян элиты и первой репродукции районированных сортов хлопчатника, Москва, «Колос», 1981. 4. Инструкция по предварительному размножению семян сортов хлопчатника. Москва, 1986. 5. Məmmədov F.X., Nəbiyev R.İ., Mahmudov T.Q., Əyyubova P.M. Fermer təsərrüfatlarında pambıq toxumçuluğunun təşkili, Azərbaycan fermeri, 2001, 2.6. Abbasov M.H., Əyyubova P.M., Kazımov M.İ. və başq. İstehsalatı yüksək keyfiyyətli toxum ilə təmin etməyə imkanları. AzETPİ-nin əsərlər məcmuəsi, 2009, 77.7. Abbasov M.H., Əyyubova P.M., Kazımov M.İ. və başq. Toxumluq pambıq istehsalı üsullarının təkmilləşdirilməsi və yüksək keyfiyyətli toxum hazırlanması. AzETPİ-nin əsərlər məcmuəsi, 2010, 78. 8. Əyyubova P.M., Kazımov M.İ., Aslanov Ə.A. Pambıq sortlarının çirkləşməsinin qarşısının alınmasında toxumçuluğun rolu. Gənc alimlərin k/t rolu, problem və imkanlar. Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 17-18 iyun, 2014.

Настоящее положение семеноводства хлопчатника в Азербайджане развитие его

П.М.Эюбова, М.И.Казимов

В статье анализируется настоящее положение семеноводства хлопчатника в Азербайджане и излагаются работы, запланированные относительно его усовершенствования. Для полного обеспечения хлопкосеющего района высококачественными семенами R_1 и R_2 репродукции, проанализирована схема и работы будущего элитного хозяйства.

Ключевые слова: семенной питомник первого года, семенной питомник второго года, семенное размножение, элитно-семеноводческое хозяйство, R_1 , R_2 репродукции.

Modern position of cotton seed-growing in Azerbaijan and its development

P.M.Ayubova, M.I.Kazimov

The modern position of cotton seed-growing in Azerbaijan is analyzed and the works which have to be done on its development are determined in this article. For providence of cotton – growing region by high qualitative seed of R_1 and R_2 reproduction, Elite culture scheme and the works which would be conducted there are analyzed.

Key words: seed nursery of first year, seed nursery of second year, seed multiplication, elite-seed-growing culture, R_1 , R_2 reproductions.